

Хмара В.В. Особливості семантики фразеологічних одиниць з соматичним компонентом волосся в східнослов'янських та західногерманських мовах: зіставний аспект. // Мова і культура. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – с.231-237.

УДК 811.111.81

В. Хмара, аспірант

Київський національний університет імені Т. Шевченка, Киев

**ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ
З СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ ВОЛОССЯ В
СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ТА ЗАХІДНОГЕРМАНСЬКИХ МОВАХ:
ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ**

В статті пропонується зіставний аналіз соматичних фразеологічних одиниць з компонентом волосся на базі російської, української, німецької та англійської мов, з метою показати семантичні особливості, ізоморфні та аломорфні риси в чотирьох лінгвокультурах.

Ключові слова: *зіставний аналіз, культура, фразеологізм.*

Дослідження фразеологічних одиниць з антропним компонентом з позицій лінгвокультурологічних студій є актуальним для зіставного напрямку дослідження. Цим пояснюється увага дослідників до вивчення взаємозв'язку мови та культури (В. Гумбольдта, Е.М. Верещагіна, В. І. Кононенка, Р.Я. Кіся, О. П. Левченко, В.А. Маслової, О.О. Потебні, В.М. Телії).

Мета статті - розкрити семантичні та структурні особливості фразеологізмів з соматичним компонентом в українській, російській, німецькій та англійській мовах. Матеріал дослідження становлять фразеологічні одиниці (ФО), дібрані з лексикографічних джерел. Вибірка складає 100 ФО з соматичним компонентом вуха, з яких 25 – англійських, 33 – німецьких, 29 – українських і 13 – російських.

Назви частин тіла – якнайдавніший пласт лексики, що безпосередньо пов'язаний з функціонально-тілесними сторонами людського буття і відображає культурно-антропологічні особливості індивідів, що належать до тих або інших мовних співтовариств [1: 20]. Така лексика називається соматичною, тобто позначає частини тіла людини і прояви її організму, і є однією з цікавих лексико-семантичних груп. Ця група відноситься до основного словникового фонду, який складався протягом багатьох тисячоліть і який відображає не тільки знання носіїв мови про навколишній світ, але і їх уявлення про себе і про свій організм [2: 39].

Причиною постійної уваги до соматизмів є той факт, що процес усвідомлення себе серед навколишньої дійсності і визначення себе як особи людина почала з відчуттів, що виникають безпосередньо через органи чуття і частини власного тіла. Людське тіло виявилось одним з найдоступніших для спостереження і вивчення об'єктом, і слова, що позначають частини тіла людини, так само древні, як і сама людська свідомість. За допомогою цих «інструментів» пізнання людина почала орієнтуватися в просторі і в часі, виражаючи своє відношення до світу [3: 57].

Фразеологічні одиниці з соматичним компонентом відображають довготривалий процес розвитку культури народу, фіксують та передають від покоління до покоління культурні настанови та стереотипи, кодують культурну інформацію та накопичують знання як про саму людину, її ставлення до навколишнього світу, так і про сам навколишній світ [4: 129].

Популярності фразеологізмів з соматичним компонентом сприяють актуальність змісту, експресивність, народність, нескладність граматичного оформлення та стилістична різноманітність [5: 27], про що свідчать лінгвістичні дослідження останніх років.

На сучасному етапі, зіставлено соматичну лексику романську та слов'янську групи мов [6]; виявлено спільні риси та національні відмінності соматизмів російської та німецької мов [7]; досліджено соматичну лексику російської та чуваської мов [8].

Враховуючи результати попередніх досліджень зазначимо, зіставний аспект використовують для вивчення ізоморфних та аломорфних явищ, тобто виокремлення спільних та відмінних рис у різноструктурних мовах [9: 7], що базується на специфіці культурних традицій, національної психології, відмінностях в соціальному та історичному розвитку країн, географічному положенні, побуті. Такі дослідження допомагають виявити взаємозв'язок мови і культури, який відображається через ФО певного етносу [4: 125].

Отже, ми можемо зробити висновок, що симбіоз зіставного та лінгвокультурологічного аналізу дозволив підняти дослідження фразеології на якісно новий рівень і зробив можливим виявлення культурних доміант та відмінностей у житті окремих лінгвокультурних спільнот, що допомагає краще осягнути власну культуру і менталітет.

Аналіз ФО в англійських, німецькій, українській та російській мовах мають антропоцентричне спрямування, тобто використовуються для номінації станів людини, рис її характеру, явищ дійсності, видів діяльності, інтелекту, фізичної праці, життя, стосунками з іншими людьми, що дозволяє категоризувати реальність.

Фразеологічні одиниці з соматичним компонентом *hair/Haare/волосся/волосы* розподілено за оцінним критерієм на такі, що наділені позитивною конотацією та негативною конотацією.

Виокремлено такі групи ФО з негативним вектором оцінки на позначення:

1) розпач:

Анг.: *to tear one's hair out; pull one's hair out, get in (someone's) hair.*

Нім.: *sich (D) die Haare (aus)raufen.*

Укр.: *рвати на собі волосся.*

Рос.: *рвать на себе волосы.*

2) Страх:

Анг.: *one`s hair stands on end.*

Нім.: *die Haare sträuben sich j-m in die Höhe; die Haare stehen (das Haar steht j-m) zu Berge.*

Укр.: *волосся встало дибки (дибом, дубом); волос в'яне (зав'яв).*

Рос.: *волосы встают дыбом.*

3) Ризик:

Анг.: *hang by a hair.*

Нім.: *an einem Haar hängen; an einem (dünnen, seidenen) Faden hängen; hängt (schwebt) an einem Haar.*

Укр.: *висіти (повиснути) на волосинці.*

Рос.: *висеть на волоске.*

4) Розумова нездатність:

Анг.: *to have more hair than roit.*

Нім.: *lange Haare, kurzer Verstand; graue Haare und Weisheitszähne kommen nicht immer miteinander.*

Укр.: *розумна голова багато волосся не держить.*

Рос.: *волос довгий, та ум короткий.*

5) Побої:

Анг.: *harm a hair on somebody's head;.*

Нім.: *sich (einander) in die Haare beraten (kommen, fahren, kriegen).*

Укр.: *ученитися в волосся.*

Рос.: *трепать (дергать) за волосы.*

Статистична репрезентація цієї групи ФО показана у таблиці 1.

Таблиця 1.

Значення/мова	Англ.	Нім.	Укр.	Рос.
розпач	12%	3%	3%	8%
страх	4%	6%	17%	8%
ризик	4%	15%	7%	8%
побої	4%	12%	3%	15%
розумова нездатність	4%	6%	3%	8%

Зона відсоткового збігу в німецькій і українській мовах: розпач – 3%. Всі інші мови знаходяться в відсотковій зоні розходження.

Виділимо, такі групи ФО з нейтральним вектором оцінки на позначення:

1) Старість:

Анг.: *gray (grey) hairs*.

Нім.: *graue Haare wegen einer Sache (G) (über etw.) bekommen*.

Укр.: *волосся побіліло (посиділо); дожити до сивого (до білого) волосу; убитися в сивий волос*.

Рос.: *волосы побелели; дожить до седых волос*.

Статистична репрезентація цієї групи ФО показана у таблиці 2.

Таблиця 2.

Значення/мова	Англ.	Нім.	Укр.	Рос.
старість	4%	3%	17%	15%

Всі мови знаходяться в відсотковій зоні розходження.

Групи ФО з позитивним вектором оцінки не виявлено.

Для німецької, української та російської лінгвокультурних спільнот характерне (негативне) значення ФО з компонентом *Haare* / *волосся* / *волосы*: ні в якій мірі, анітрохи: **нім.**: *nicht um ein Haar*; **укр.**: *і (а, ні) на волос; і (ні) на волосин*; **рос.**: *ни на волос*; використовувати що-небудь невинувато, випадково або без достатніх підстав: **нім.**: *etw. an (bei) den Haaren herbeiziehen*; **укр.**: *притягати (приволокти) за волосся*; **рос.**: *притянуть за волосы*.

Так і позитивний вектор: дбайливо доглядати, оберігати кого-небудь, піклуватися про когось: **нім.**: *j-m kein Haar krümmen*; **укр.**: *не давати (не да́ти (і)) волоску (волосу, волосині) впасти з голови; не займе й волосинки (й волоска); на волос не скривдить; нікого на волос не скривдив*; **рос.**: *и волос не упадет с головы*.

До специфічної групи, ми відносимо ФО з соматизми *hair/Haare* в англійській та німецькій мовах мають негативний вектор: сваритися, ворогувати: **анг.**: *split hairs*; **нім.**: *sich (einander) in den Haaren liegen; sich bei den Haaren haben*; виявляти незадоволення: **анг.**: *a hair in one's soup*; **нім.**: *ein Haar (Haare) in der Suppe (in etw.) finden*; нещадна критика: **анг.**: *in the cross hairs*; **нім.**: *kein gutes Haar an j-m, etw. lassen*.

В німецькій та українській лінгвокультурі ФО з компонентом *Haare* / *волосся* асоціюється з людьми, які схожі між собою не тільки за зовнішністю, а й за характером і внутрішніми якостями (позитивна конотація): **нім.**: *aufs Haar gleichen*; **укр.**: *волос у волос*; з подією, яка ніколи не відбудеться (негативна конотація): **нім.**: *Wenn mir in der Hand Haar wächst*; **укр.**: *як на долоні волосся проросте*.

ФО з соматичним компонентом *hair/волосся* в англійській та українській мовних спільнотах вважали, що одружена жінка повинна ходити з зав'язаною хусткою, саме тому відсутність хустки засуджувалась (негативна конотація): **анг.**: *in one's hair*, **укр.**: *світити волоссям*.

Лексема *волосся* / *волосы* в українській та російській мовах мають такі негативні значення: сором: **укр.**: *почервоніти по саме волосся*; **рос.**: *покраснеть до корней волос*; запізніле каяття: **укр.**: *ствявши голову, за волоссям не плачуть*; **рос.**: *по волосам не плачут*.

Аломорфні значення ФО з соматизмом *hair* в англійській мові з позитивною конотацією: спокій і виваженість важливі при прийнятті рішень: **анг.**: *keep your hair on*; поводитися вільно і природно: **анг.**: *let one's hair down*; стримувати емоції: **анг.**: *not turn a hair*; пильний контроль: **анг.**: *get (have или take) by the short hairs*; з негативною конотацією: невміння поводитися, невихованість: **анг.**: *hair about the heels*; сердитися: **анг.**: *get one's hair off*; *pull/tear your hair out*; діяти комусь на нерви: **анг.**: *get in smb.'s hair*; *lose one's hair*; несправність побутової техніки: **анг.**: *have a bad hair day*; залишки чогось: **анг.**: *hair and hide, horns and tallow*.

В німецькій культурі ФО з компонентом *Haare* мають такі аломорфні негативні значення: людина, яка немає жодної позитивної риси: **нім.**: *kein gutes Haar an j-m finden*; результат діла залежить від дрібниці: **нім.**: *es fehlte nur ein Haar*; відсутність роботи: **нім.**: *kurze Haare sind bald gekämmt (gebürstet)*; розплата: **нім.**: *Haare bei etw. lassen (müssen)*; велика кількість боргів: **нім.**:

mehr Schulden als Haare auf dem Kopf haben; дотепна, влучна або дошкульна мова: **нім.:** *Haare auf den Zähnen haben*; об'їдати кого-н. **нім.:** *: j-m die Haare vom Kopf fressen*

Аломорфні риси ФО з лексемою волосся з негативною конотацією в україномовному суспільстві: відсутність чогось: **укр.:** *як у лисого волосся*.

Аналіз лінгвокультурних особливостей ФО з соматичним компонентом на базі англійської, німецької, російської та української мов показав, що ФО виявляють ізоморфні та різні аломорфні риси. Таким чином, ФО з компонентом *hair / Haare / волосся / волосы* мають такі значення: розпач, страх, ризик, побої, розумова нездатність, старість.

Для німецької, української та російської мови мають такий негативний вектор: анітрохи, невиправдано і позитивний: піклування.

Спільні негативні значення в англійській та німецькій мовах: сваритися, ворогувати, нещадна критика.

В німецькій та українській мовах ізоморфні значення ФО з компонентом *Haare/волосся*: люди, які схожі за зовнішністю і характером (позитивний вектор), подія, що не відбудеться (негативна конотація).

Ізоморфна риса ФО з соматичним компонентом *hair/волосся* в англійській та українській мовах: жінка без зав'язаної хустки (негативний вектор).

Лексема *волосся/волосы* в українській та російській мовах мають такі негативні значення: сором; пізне каяття.

Аломорфні значення ФО з соматизмом *hair* в англійській мові з позитивним вектором: спокій і виваженість важливі при прийнятті рішень, поводитися вільно і природно, пильний контроль. Негативний вектор: невміння поводитись, невихованість, сердитися, діяти комусь на нерви, несправність побутової техніки, залишки чогось.

В німецькій культурі ФО з компонентом *Haare* мають такі аломорфні негативні значення: людина, яка немає жодної позитивної риси, результат діла залежить від дрібниці, розплата, велика кількість боргів, дотепна, влучна або дошкульна мова.

Аломорфні риси ФО з лексемою волосся з негативною конотацією в україномовному суспільстві: відсутність чогось.

Подальші перспективи дослідження пов'язані з аналізом ФО з іншими соматичними компонентами на матеріалі західно-германських і східнослов'янських мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кісь Р. Я. Глобальне – національне – локальне (соціальна антропологія культурного простору) / Р. Я. Кісь. – /Ін-т народознавства НАН України/. – Львів: Літопис, 2005. – 300 с.
2. Гудков Д. Б., Ковшова М. Л. Телесный код русской культуры: материалы к словарю / Д. Б. Гудков, М. Л. Ковшова. – М.: Гнозис, 2007. – 288 с.
3. Кононенко В. И. Язык и народная культура / В. И. Кононенко. – М.: Яз. слав. культуры, 2004. – 75 с.
4. Ковшова М. Л. Анализ фразеологизмов и коды культуры / М. Л. Ковшова // Известия РАН. Серия литературы и языка. – 2008. – Т. 67, № 2. – С. 60–65.
5. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1986. – 381 с.
6. Государська О.В. Соматизми як засоби відображення наївної і наукової картин світу (на матеріалі мов романської і слов'янської груп): автореф. дис ... канд. філол. наук: спец.: 10.02.17 - порівняльно-історичне і типологічне мовознавство, 2011 . – 19 с.
7. Селезнёва Е. Г. Национальная специфика фразеологической концептуализации :по материалам русской и немецкой соматической фразеологии: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 – теория языка. – Воронеж. 2006. – 20с.
8. Абрамова А.Г. Фразеологические единицы с компонентами-соматизмами в разноструктурных языках: на материале русского и чувашского языков: автореф. дис ... канд. филол. наук: спец.: 10.02.20 - Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание, 2005 . – 19 с.

9. Кашкин В. Б. Подходы к сходствам и различиям языков в истории языкознания. – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 1999. – С. 4-31.
10. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. Гумбольдт. –М.: Прогресс, 1985 – 349 с.

Список лексикографічних джерел

1. Гаврись В.І., Пророченко О.П. Німецько-український фразеологічний словник / В.І. Гаврись, О.П. Пророченко. – К.: Радянська школа. 1981. Т 1,2.- 416 + 382 с.
2. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К.: Освіта, 1998. - 224 с.
3. Фёдоров А. И. Фразеологический словарь русского литературного языка / А. И. Фёдоров. – Москва: АСТ, 2008. – 880с.
4. Apperson G.L. The Words worth Dictionary of Proverbs / G.L. Apperson. – Wordsworth Reference, 1993. – 721 p.
5. Словопедія. Фразеологічний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://slovopedia.org.ua/49/53407/359960.html>. – Назва з екрана.
6. The free dictionary [Electronic Resource]. – Mode of access: URL: www.thefreedictionary.com.- Title from the screen.

Стаття надійшла до редакції 27.06.15

В. Хмара, аспірант

Київський національний університет імені Т. Шевченка, Київ

***ОСОБЕННОСТИ СЕМАНТИКИ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С
СОМАТИЧНЫМ КОМПОНЕНТОМ ВОЛОСЫ В СЕВЕРНОСЛОВЯНСКИХ
И ЗАПАДНОГЕРМАНСКИХ ЯЗЫКАХ: СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ.***

В настоящей статье предлагается сопоставительный анализ соматических фразеологических единиц с компонентом волосы на базе русского, украинского, немецкого и английского языков, с целью показать семантические особенности, изоморфные и алломорфные черты в четырёх лингвокультурах.

Ключевые слова: *сопоставительный анализ, культура, фразеологизм.*

V. Khmara, postgraduate student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

***PECULIARITIES OF SEMANTICS OF PHRASEOLOGICAL UNITS
WITH SOMATIC ELEMENT EAR IN EAST SLAVIC AND WEST GERMANIC
LANGUAGES.***

This article offers comparative analysis of Phraseological Units with somatic element hair based on Russian, Ukrainian, German and English. The purpose of this article is to show semantic features, isomorphic and allomorph traits in four linguistic cultures.

Keywords : *a comparative analysis, culture, Phraseological Units.*